

EXCURSIE HOOG SOERENSE BOS

Symposium ‘Dansende bomen en oude bossen – Cultuurhistorie en bosbeheer op de Veluwe’
1 april 2010

Martijn Boosten, Mark van Benthem, Brechtje de Bruin & Patrick Jansen, Stichting Probos
Wageningen, maart 2010

Deze excursiegids geeft achtergrondinformatie bij het excursiegebied en de excursiepunten. Daarnaast is deze gids bedoeld als voorbeeld en inspiratie voor anderen om te tonen hoe betrekkelijk eenvoudig door middel van de bestudering van kaarten en een aantal bronnen de globale geschiedenis van een bosgebied in beeld kan worden gebracht en achtergrondinformatie bij elementen kan worden verkregen.

Beknpte historie van het Hoog Soerense bos

Het Hoog Soerense Bos kent een zeer lange geschiedenis. Al in het jaar 815 wordt in akten melding gemaakt van het Silva Suorum (Hoog Soerense bos). Dit bosgebied is waarschijnlijk lange tijd een min of meer belangrijk bosgebied geweest. Op een kaart van omstreeks 1524 neemt het ‘Hoech Zuere bosch’ (afb. 1) een prominente plaats in.

Afb. 1 – Fragment van kaart van omstreeks 1524 gemaakt door Johannes Grüniger. Het Hoog Soerense bos wordt aangeduid als ‘Hoech Zuere bosch’ (Bron: Van ‘t Hoff, 1964).

Lange tijd was het Hoog Soerense bos een zogenaamd malebos (ook wel houtmark of bosmark genoemd), waarbij een maalschap (veelal het nabijgelegen buurschap) een gemeenschappelijk gebruiksrecht had op het bos. De aandeelhouders (malen) hadden elk een waardeel (aandeel) in het malebos. Dit betekent dat zij bijvoorbeeld deelden in de houtopbrengsten en een bepaald aantal varkens mochten hoeden in het bos. De hoeveelheid waardeelen die iemand bezat bepaalde de hoeveelheid opbrengsten en de mate van zeggenschap over het beheer en de exploitatie van het bosgebied. De eerste vermelding van het markerecht (gemeenschappelijk gebruiksrecht) van het Hoog Soerense bos dateert van 1482. Door onder meer geldnood gingen de malen uit de buurgemeenschap (de binnenmalen) na verloop van tijd hun waardeelen in het malebos verkopen, waardoor ze in handen kwamen van beleggers van buiten de buurgemeenschap (de buitenmalen).

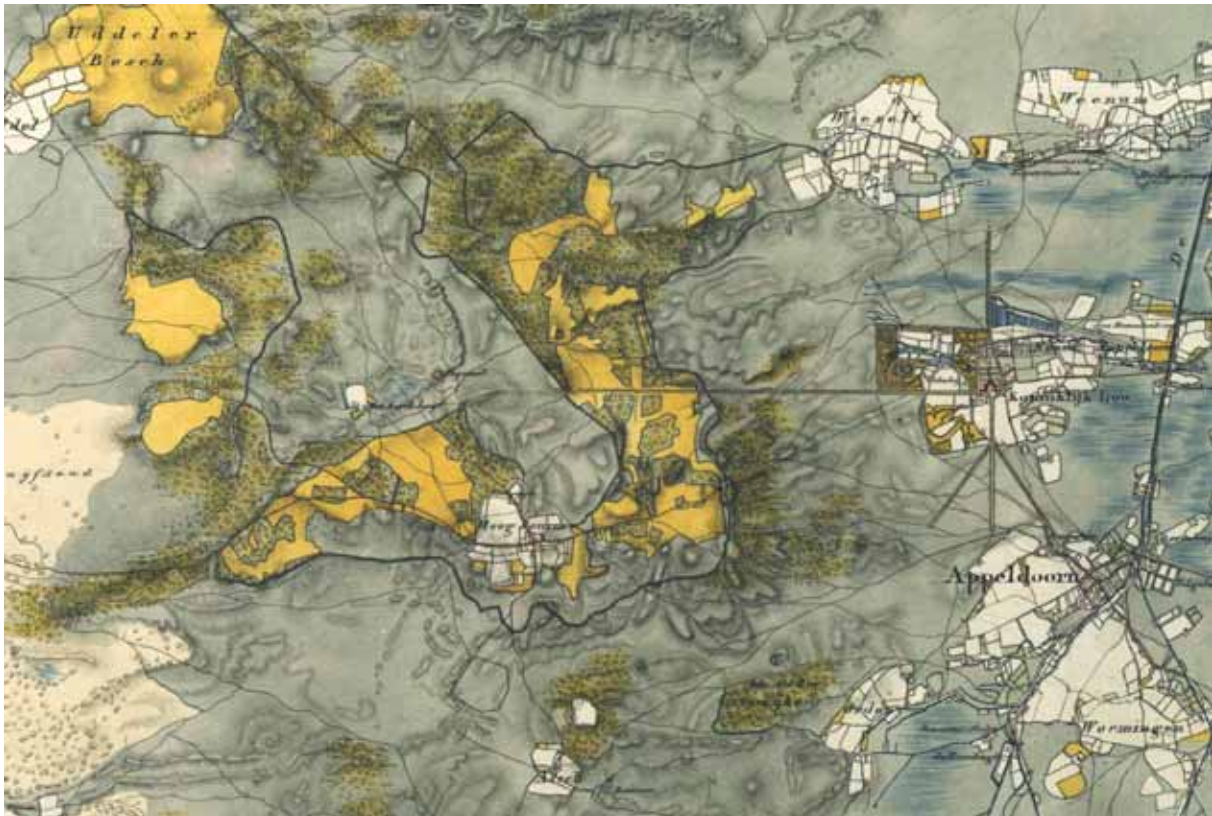
Het is niet exact bekend hoe groot het Hoog Soerense bos in de tijd van de maalschappen precies was. Rond het jaar 1600 bedroeg de oppervlakte maximaal 650 hectare. De (winter- en zomer)beuk en beuk waren de belangrijkste boomsoorten. Elk jaar werd er een deel beuken en eiken verdeeld onder de malen. De jaarlijkse hoeveelheid te verdelen (te kappen) bomen nam aan het begin van de 17^e eeuw echter flink af, omdat het bos overkapt dreigde te raken. Vanuit de 17^e en begin 18^e eeuw zijn ook bepalingen bekend die het weiden van vee (schapen, koeien, paarden) en het winnen van strooisel in het bos te beperken.

In 1684 kocht stadhouder Willem III (1650-1702) het Oude Loo als jachtslot. Rond deze tijd verwierf hij de eerste twee 'vierendelen' (waardeelen) van de in totaal 42 vierendelen van het Hoog Soerense bos. Gaandeweg kregen zijn opvolgers steeds meer waardeelen in bezit, die elk jaar flink wat opleverden. Pas in het jaar 1766 onder stadhouder Willem V (1748-1806) was het gehele Hoog Soerense bos in bezit van de Oranjes. Een kaart die is vervaardigd tussen 1748 en 1762 (afb. 2), laat zien dat het Hoog Soerense bos lag te midden van heideterreinen en zandverstuivingen.

Afb. 2 – Het Hoog Soerense bos op een fragment van ‘Caart der limitten van de hooge en vrije heerlijkheid van het Loo’ gemaakt door de provinciale landmeter Willem Leenen tussen 1748 en 1762 (bron: Aardoom, 1989).

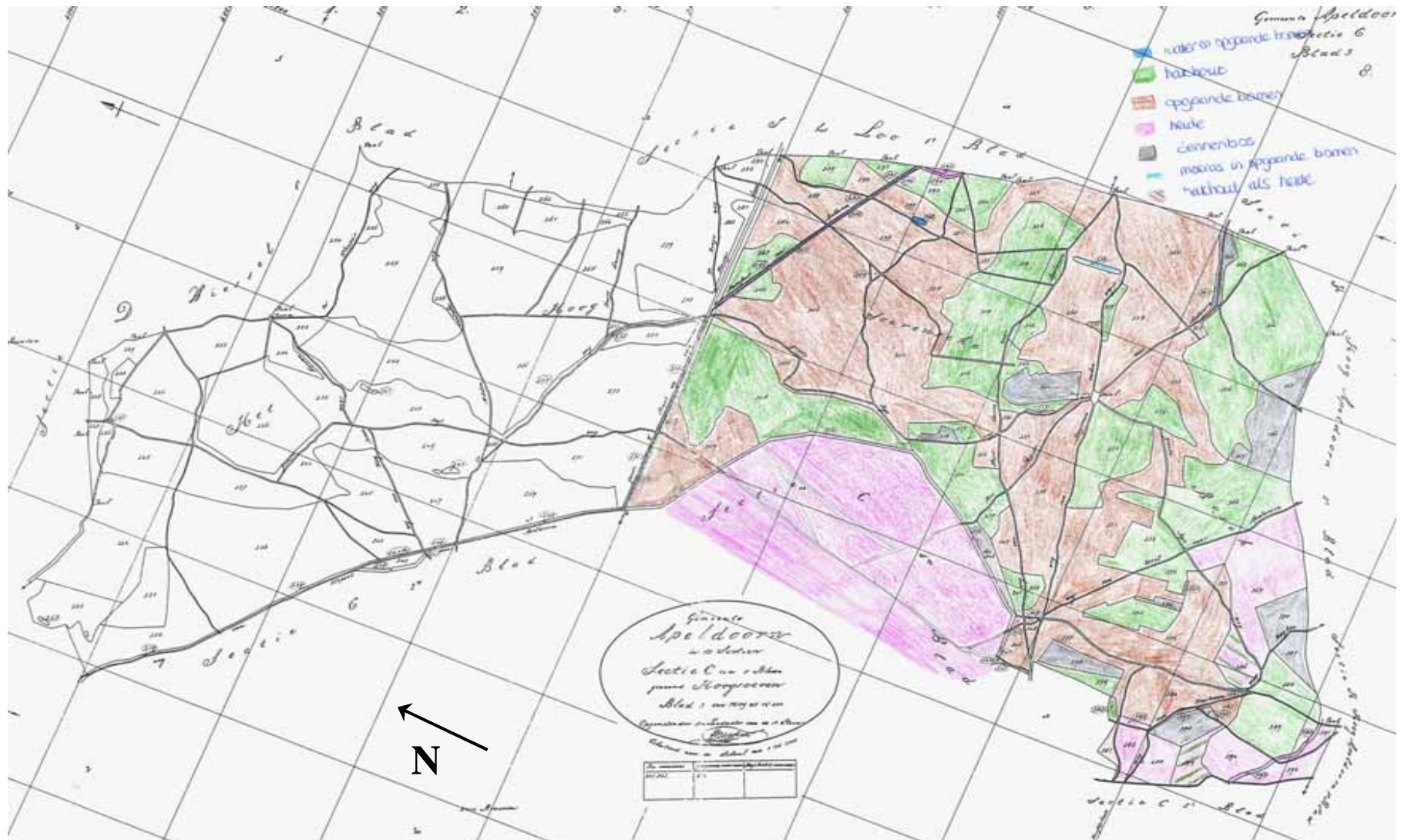
Tot de Franse inval in 1795 bleef het bos in het bezit van stadhouder Willem V. De bezittingen van de Oranjes, inclusief het Hoog Soerense bos werden vervolgens geconfisceerd door de Bataafse Republiek, waardoor het Staatsdomein werd. De kaart van De Man uit de periode 1802-1812 (afb. 3) laat zien dat de situatie aan het begin van de 19^e eeuw voor een groot deel overeenkomt met de situatie van een halve eeuw daarvoor (vergelijk met afb. 2). Op deze kaart zijn duidelijk traas herkenbaar die in grote lijnen de grens aangeven tussen het bos en de omliggende heide en stuifzanden. De traas was oorspronkelijk vaak een kale strook die het bos bescherming bood tegen heidebrand. In het jaar 1685 werd in het Hoog Soerense bos voor het eerst melding gemaakt van een brandtraa. Daarnaast fungeerde de traas als grensaanduiding en in veel gevallen ook als pad. Naast de traas werd na verloop van tijd vaak een enkele of dubbele bomenrij geplant.

Afb. 3 – Het Hoog Soerense bos op de Topografische kaart van de Veluwe en Veluwezoom van M.J. de Man - 1802-1812. Met de kleur geel wordt bos aangeduid. De grijsgroene kleur is heide. De groengeel gekleurde delen zijn vermoedelijk hakhout. Met de donkere lijnen rondom het bos zijn traas aangegeven, die in grote lijnen de grens vormen tussen het bos en de heide (de woeste gronden) anderzijds.

Na terugkeer van de Oranjes in Nederland in 1813 werd het Hoog Soerense bos eerst door Koning Willem I gehuurd van de Staat. Waarschijnlijk gebeurde dit om erfdeling te voorkomen. Pas in 1863, onder koning Willem III, werden de bossen toegevoegd aan het Kroondomein.

De eerste kadastrale kaart (afb. 4) laat zien dat het bos omstreeks 1832 bestond uit opgaande bomen, hakhout en dennenbos. Daarnaast kwamen er grote stukken heide voor. In 1843 bedroeg de oppervlakte van het bos ca. 1000 hectare. In 1846 werd het beheer opgedragen aan Duitse bosbouwkundigen.

Afb. 4 – Een deel van het Hoog Soerense bos op de Kadastrale kaart 1832 Gemeente Apeldoorn – sectie C Hoog Soeren. Het bos bestond in deze tijd uit opgaande bomen (bruin), hakhout (groen), dennenbos (grijs). Aangrenzend aan het bos liggen stukken heide (paars) (bron: bewerking van Van Eck *et al.*, 1997).

De kaart van de eerste bosstatistiek uit de periode 1938-1942 (afb. 6a) laat zien dat het Hoog Soerense bos voornamelijk bestaat uit naaldbout ouder dan 25 jaar, naaldbout jonger dan 25 jaar, eik jonger dan 40 jaar en beuk ouder dan 40 jaar. Daarnaast komen er enkele percelen met eik ouder dan 40 jaar en beuk jonger dan 40 jaar voor. Het naaldbout is voor een deel de eerste generatie bos op heide. Het beuken- en eikenbos liggen met name op de stukken die al in 1832 bos waren. De eiken jonger dan 40 jaar zijn waarschijnlijk eikenspaartelgen, die op enen zijn gezet na het stoppen van het actieve hakhout beheer. Een deel van de eikenpercelen ligt namelijk op dezelfde plek als de hakhoutpercelen op de kadastrale kaart van 1832.

Afb. 6a – Het Hoog Soerense bos op de kaart van de Eerste Bosstatistiek 1938-1942 (bron: Bosdata, s.a.).

Verklaring der kleuren van de Boschkaart

	Naaldhout beneden 25 jaar		Overig loofhout beneden 40 jaar		Riet
	Naaldhout boven 25 jaar		Overig loofhout boven 40 jaar		Boomgaard
	Eik beneden 40 jaar		Beuk beneden 40 jaar		Heide
	Eik boven 40 jaar		Beuk boven 40 jaar		Hakhout
	Populier beneden 10 jaar		Iep beneden 40 jaar		Veen
	Populier boven 10 jaar		Iep boven 40 jaar		Grienden
Voor wegbeplanting kleuren als boven					Zandverstuiving en Duinen
	Tweezijdig beneden 40 jaar		Eenzijdig beneden 40 jaar		
	Tweezijdig boven 40 jaar		Eenzijdig boven 40 jaar		

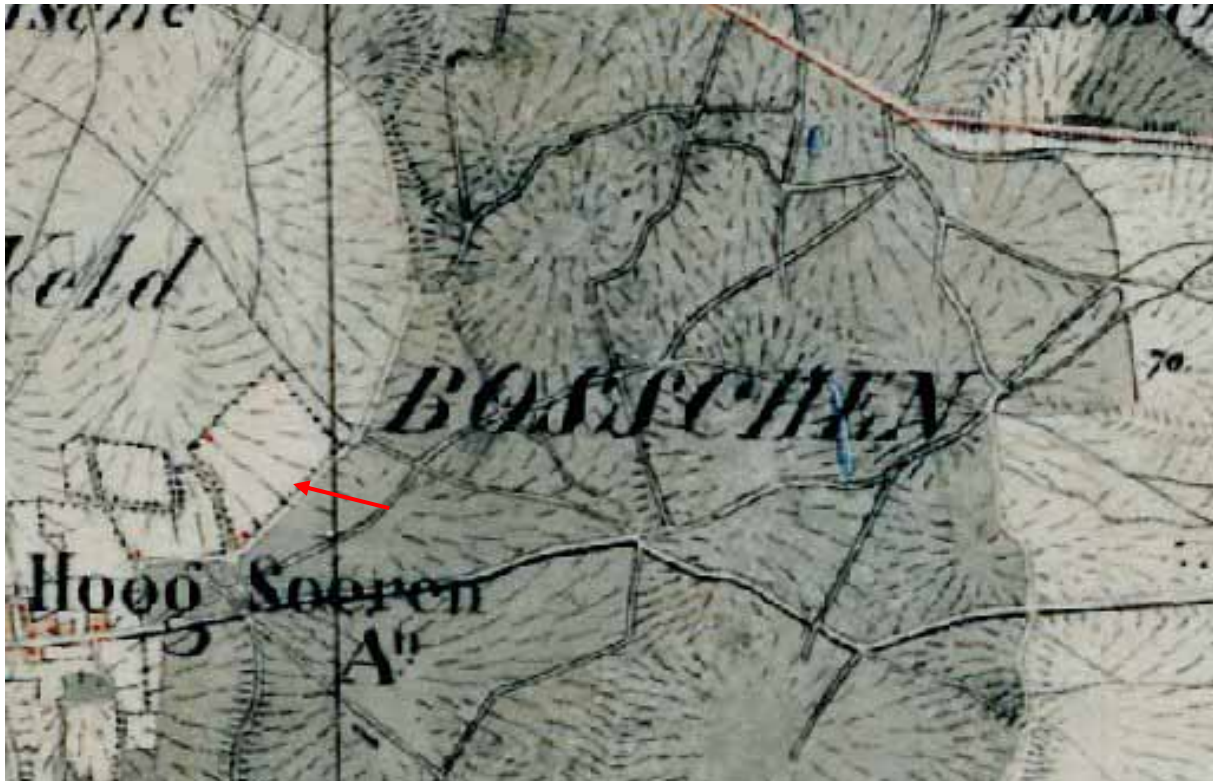
Afb. 6b – Legenda kaart Eerste Bosstatistiek 1938-1942 (bron: Bosdata, s.a.).

In 1971 werden de bossen overgedragen aan de Dienst der Domeinen van het Ministerie van Financiën. Het Hoog Soerense bos is op dit moment staatsdomein. Het staatsdomein is onder één beheer met het Kroondomein, waarvan de kroondrager (de koningin) het vruchtgebruik heeft. Het geheel draagt de naam Kroondomein Het Loo. De beheerder (de opperhoutvester) van Kroondomein Het Loo wordt aangewezen door de koningin.

Excursiepunten

1. Wal met restant beukenhakhout/-haag

Op deze plek zijn relictten van een wal met restanten van een beukenbeplanting te zien. De herkomst en functie van deze wal is niet precies duidelijk. De wal is zeer waarschijnlijk tussen 1832 en 1850 aangelegd bij de ontginning van het naastgelegen stuk heide tot bouwland en heeft toen gediend als vee/wildkering en grensmarkering tussen het bos en het bouwland. Op de Topgrafisch Militaire kaart uit de periode 1830-1850 is te zien dat rondom het bouwland een beplanting ligt (afb. 7).

Afb. 7 – Fragment van de Topgrafisch Militaire kaart uit de periode 1830-1850. De beplanting rondom het bouwland is gemarkeerd met een rode pijl (bron: www.watwaswaar.nl).

2 (a, b en c) Traa (?) met twee wallen

Op verschillende plekken in het bos zijn twee parallel lopende wallen te herkennen met een onderlinge afstand van ca. 7 tot 10 meter. Plaatselijk zijn op de wallen nog hakhoutrestanten te herkennen. Het traject van deze weg/drift komt vrijwel overeen met de plek van de traa, die te herkennen is op de kaart van De Man uit de periode 1802-1812 (afb. 3). Zeer waarschijnlijk gaat het hier om een restant van de traa, die in de loop der tijd is uitgegroeid tot een weg of (schaaps)drift met aan weerszijde twee wallen om het vee of het verkeer op de weg te houden.

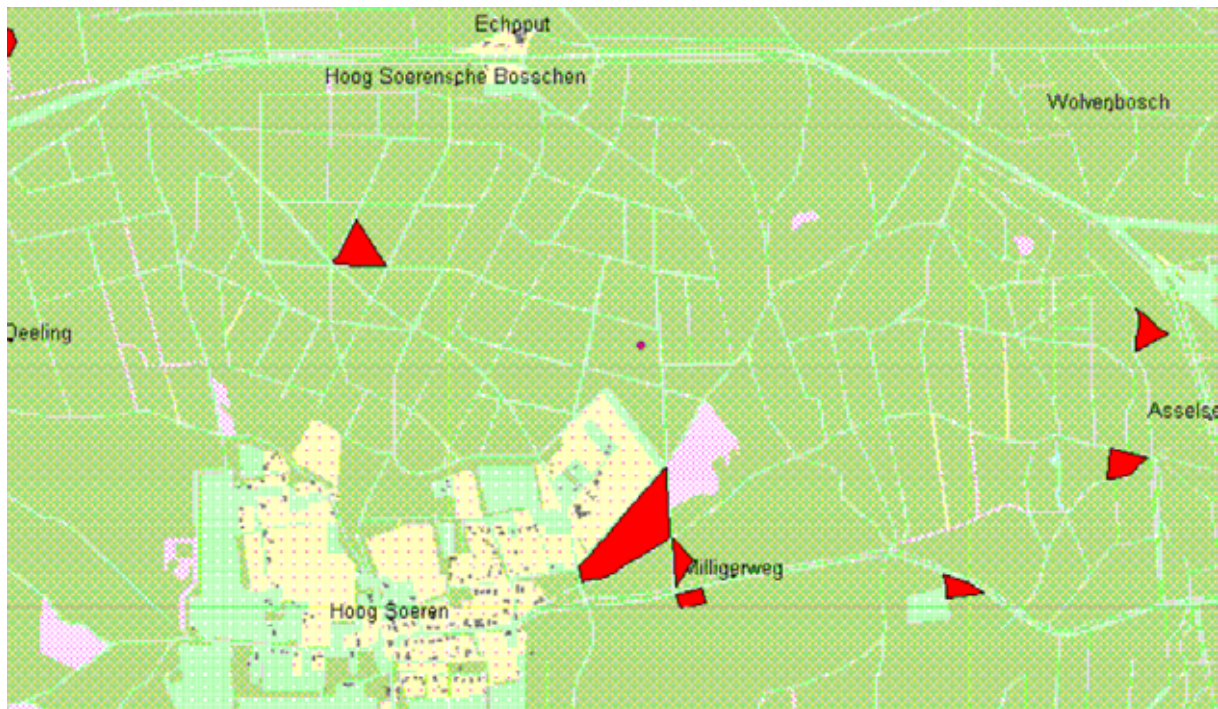
3. Grafheuvels en urnenveld

In het Hoog Soerense bos komen op diverse plekken archeologische monumenten voor (afb. 8). Al in de 18^e eeuw werden door de landmeter Willem Leenen op de kaart van Het Loo en omgeving (afb. 2) grafheuvels aangeduid als monumenten.

Op dit excursie punt komen enkele verspreid liggende grafheuvels en een urnenveld voor. De grafheuvels dateren globaal uit het laatste deel van de Nieuwe Steentijd (ofwel het Neolithicum, 4900-2000 voor Christus) en de vroege Bronstijd (2000-800 voor Christus). Tegen het einde van de Bronstijd begon men crematieresten van de doden te begraven in zogenaamde urnenvelden, waarbij de

crematieresten in ondiepe kuiltjes werden geplaatst waarna er een klein heuveltje overheen werd gelegd. De urnenvelden kenden een ‘hoogtepunt’ tijdens de IJzertijd (800-12 voor Christus).

Afb. 8 – Kaart met archeologische vindplaatsen in de omgeving van Hoog Soeren. De rode vlakken zijn vindplaatsen met een zeer hoge archeologische waarde meebeschermd status (bron: <http://geodata.prv.gelderland.nl/km/monumenten>).

4. Douglas op voormalige heide

Deze douglas opstand is een tweede generatie naaldhout op voormalige heide. Een vergelijking van de Topografische Militaire Kaarten uit respectievelijk 1872 en 1892 (afb. 9) laat zien dat dit stuk heide in de tussenliggende periode (omstreeks 1880) is bebost. Waarschijnlijk bestond de eerste generatie bos uit grove den.

Afb. 9 – Fragment van de Topgrafisch Militaire kaart uit respectievelijk 1872 (links) en 1892 (rechts). De locatie van de huidige douglas opstand is aangegeven met een rode pijl (bron: www.watwaswaar.nl).

5. Leemkuil

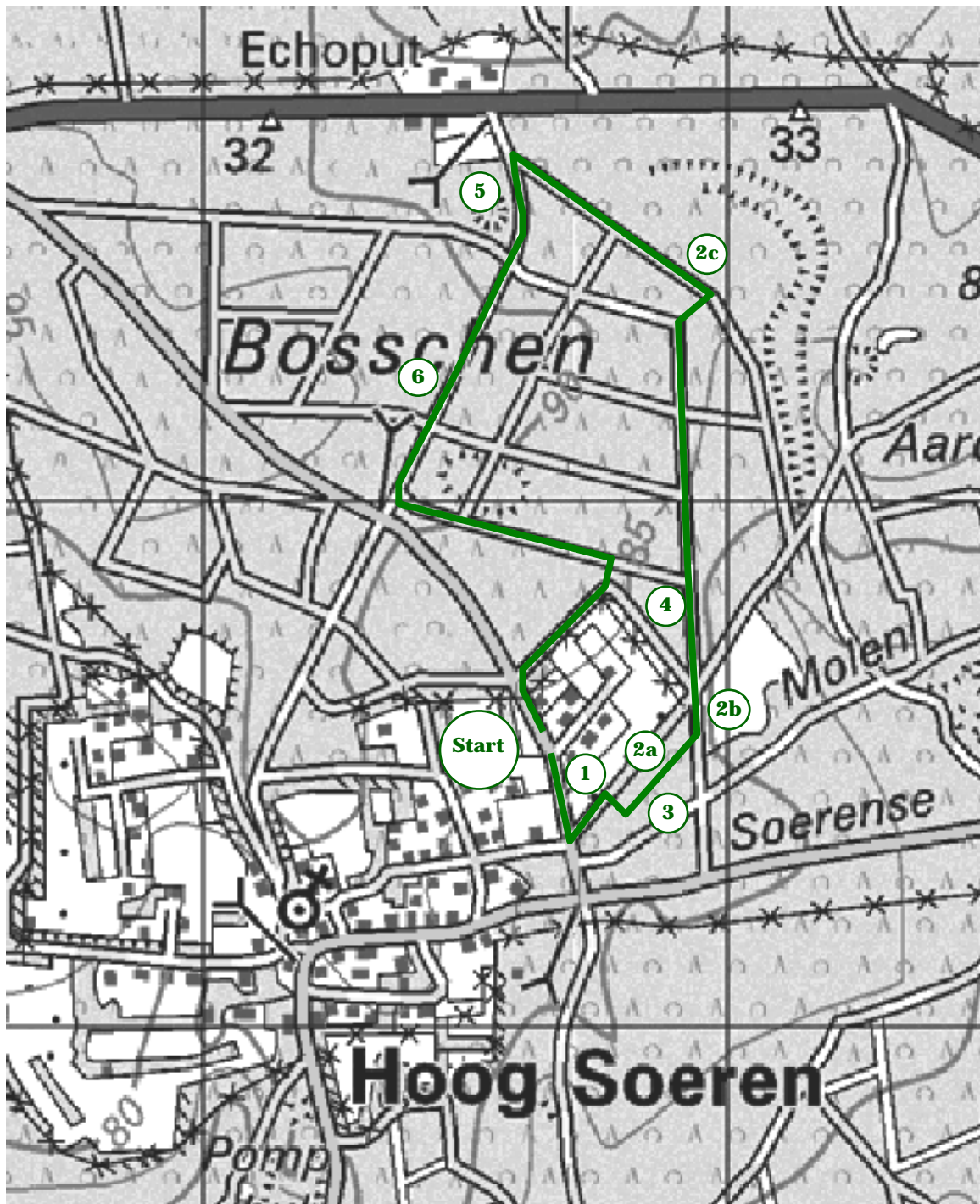
Deze leemkuil is ooit ontstaan door leemwinning. Tegenwoordig biedt deze vochtige en leemrijke plek een voor dit bosgebied unieke groeiplaats voor soorten als boswilg, wilde appel, zoete kers en meidoorn. Volgens een inventarisatie uit 1996 komen er ook diverse zeldzame boskruiden en zoomplanten voor, zoals knollathyrus, valse salie, bosanemoon, gebogen beukvaren en groot heksenkruid.

6. Beukenlaan met eikenspaartelgen aan weerszijde

Deze laan ligt op een heideontginning eind 19^e eeuw. Op de kaart van de eerste bosstatistiek (1938-1942) staat de laan nog aangeduid als eikenlaan (afb. 6a). In de huidige laan zijn nog enkele overgebleven eiken aanwezig. Gezien de omvang van de beuken bestond de laan in 1938-1942 waarschijnlijk ook al deels uit beuk of stond er beuk dicht op de laan. De meeste eiken hebben waarschijnlijk door de schaduwdruk van de beuken het veld moeten ruimen.

De percelen met eikenspaartelgen aan weerszijde van de laan zijn goed te herkennen op de kaart van de eerste bosstatistiek als 'eik beneden 40 jaar'. Hieruit valt af te leiden dat de eiken dus al voor 1938-1942 op enen gezet.

Excursieroute

Bronnen

Literatuur

- Aardoom, L. 1989. *Caart der limitten van de hooge en vrije heerlijkheid van het Loo*. Alphen aan den Rijn, Canaletto.
- Bosdata. s.a. *Bos van toen. De eerste Nederlandse Boschstatistiek. CD ROM*. Wageningen, Stichting Bosdata.
- Buis, J. 1985. *Historia Forestis: Nederlandse bosgeschiedenis. 2 delen*. Utrecht, HES Uitgevers.
- Cuppen, H.P.J.J. 1996. *Beheersevaluatie van 11 leemkuilen in de Koninklijke Houtvesterij Het Loo*. s.l., Landschapsecologisch en hydrobiologisch adviesbureau Cuppen.
- Eck, J. van, K. van der Hoek & C.J.C.W.H. Arnold. 1997. *Kadastrale Atlas Gelderland 1832. Apeldoorn. Tekst en Kadastrale Gegevens*. Apeldoorn. Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland.
- Gemeente Apeldoorn. 2004. *Brochure 'Begraven en cremen in de prehistorie'*. Apeldoorn, Gemeente Apeldoorn, Afdeling Bouwtoezicht en Monumenten.
- Hoff, B. van 't. 1964. De Oudste Kaart van Overijssel. *VORG Verslagen en mededelingen*. 79.
- Jansen, P. & M. van Benthem. 2005. *Historische boselementen. Geschiedenis, herkenning en beheer*. Zwolle, Waanders Uitgevers.
- Leest, A. van der, H. Stam, H. Wonink & E. Schilders. 2005. *Grote Historische topografische Atlas ± 1905. Gelderland*. Tilburg, Uitgeverij Nieuwland.
- Reinders, E. 1980. Enige gegevens over de geschiedenis, de flora en de fauna van Het Loo. *Het Edelhert*. Jrg. 15, nr. 1, pag. 2-5.
- Rijk, J.H. de. 1990. Vergeten Veluwe malebossen. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift*. Jrg. 62, nr. 2, pag. 68-77.
- Rijk, J.H. de. 1992. Historische landschapelementen in Nederlandse bossen. *Nederlands Bosbouw Tijdschrift*. Jrg. 64, nr. 2, pag. 73-79.
- Schut, P.A.C. 2008. 250 jaar archeologische monumenten(zorg) op het Kroondomein. *Vitruvius*. Jrg. 2, nr. 3, pag. 30-33.
- Zuiderveen Borgesius, J.J. 1973. *Bijdrage tot de geschiedenis van Veluwe malebossen. Intern rapport nr. 49*. Wageningen, Stichting Bosbouwproefstation "De Dorschkamp".

Websites

- Website Buurt- en Belangenvereniging Hoog Soeren. Geraadpleegd 24 maart 2010 via www.hoogsoeren.info.
- Website Kroondomein Het Loo. Geraadpleegd 28 maart 2010 via www.kroondomeinhetloo.nl.
- Website Monumenten en Archeologie Provincie Gelderland. Geraadpleegd 29 maart 2010 via <http://geodata.prv.gelderland.nl/km/monumenten>.
- Website Watwaswaar. Geraadpleegd 28 januari 2010 via www.watwaswaar.nl.

Kaarten

- Kaart 1524 (Johannes Grüninger)
- 'Caart der limitten van de hooge en vrije heerlijkheid van het Loo' 1748-1762 (Willem Leenen)
- Topografische kaart van de Veluwe en Veluwezoom 1802-1812. (M.J. de Man)
- Kadastrale kaart Gemeente Apeldoorn - sectie C Hoog Soeren 1832
- Topografische Militaire Kaarten (Bonnebladen) 1830-1850, 1872, 1892
- Topografische kaart 1907
- Eerste Bosstatistiek 1938-1942